

KENNISBASIS GEESTELIJKE STROMINGEN

Auteurs:

drs. Ada Ruis, Hogeschool Utrecht (red.)

drs. Bart Dalmaijer, Haagse Hogeschool

dr. Ronald de Graaf, Christelijke Hogeschool Ede

drs. Everard Stege, Hogeschool Edith Stein

drs. Minke Wagenaar, PC Hogeschool Marnix Academie

Inhoudsopgave

1. Basisconcept: de unieke bijdrage van geestelijke stromingen aan de ontwikkeling van kinderen	3
2. Centrale concepten van geestelijke stromingen	3
2.1 Inhoudelijk vertrekpunt	4
2.2 Concepten	4
2.3 Vakcompetenties	5
3. Naar een werkbaar kader: vensters op het vakgebied	5
3.1 Vensters op het vakgebied	6
3.2: Plaatsing van de centrale concepten en de vensters in de kennisbasis	6
4. De kennisbasis in de actuele context van het basisonderwijs	6
4.1 Kennis en vaardigheden van de leraar	7
4.2 Verantwoording van keuzes en accenten in de kennisbasis	8
4.3 De kennisbasis geestelijke stromingen	9
5. Geestelijke stromingen en ontwikkeling van kinderen	18
6. Representaties van geestelijke stromingen in verschillende leeftijdsgroepen op de basisschool	18
Bronnenlijst	20
Bijlage 1: Door de SLO beschreven kernbegrippen bij burgerschap en sociale cohesie	22
Bijlage 2: Geestelijke stromingen en de kerndoelen primair onderwijs	23

1. De unieke bijdrage van geestelijke stromingen aan de ontwikkeling van kinderen

Sinds 1985 zijn alle basisscholen verplicht onderwijs te geven in geestelijke stromingen. Het verplicht stellen van dit aandachtsgebied was een van de instrumenten waarmee de overheid trachtte in te spelen op de toenemende veelkleurigheid van de Nederlandse samenleving. Het aandachtsgebied werd gepresenteerd als een kennisgebied: kinderen op een zo objectief mogelijke wijze kennis laten maken met (verschillen en overeenkomsten tussen) de belangrijkste godsdiensten en levensbeschouwingen in de Nederlandse samenleving. De gedachte hierachter was dat meer kennis zou bijdragen aan meer wederzijds begrip.

Scholen zijn een afspiegeling van de Nederlandse samenleving; kinderen met verschillende achtergronden ontmoeten elkaar op school. Als oefenplaats voor het (volwassen) leven kunnen scholen een wezenlijke bijdrage leveren aan het voorbereiden van kinderen op de samenleving. Sinds 1 februari 2006 zijn basisscholen en middelbare scholen door de overheid verplicht om actief burgerschap en sociale integratie van kinderen te bevorderen. Actief burgerschap verwijst naar de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een (democratische) gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Sociale integratie verwijst naar betrokkenheid bij en deelname aan de samenleving; het impliceert bekendheid met en betrokkenheid bij diverse uitingen van Nederlandse cultuur.

De kerndoelen van geestelijke stromingen vallen voor een deel samen met die van burgerschap en sociale integratie. Dit zijn de kerndoelen van het domein "Mens en Samenleving" van het leergebied "Oriëntatie op jezelf en de wereld". Het aandachtsgebied geestelijke stromingen is hoofdzakelijk ondergebracht binnen kerndoel 38 van dit domein:

De kinderen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen

Bijlage 2 verwijst naar meer kerndoelen die voor geestelijke stromingen relevant zijn.

De invulling en doelstellingen van het vakgebied geestelijke stromingen hebben zich ontwikkeld binnen de maatschappelijke context van de afgelopen decennia. Hoewel het verwerven van kennis nog altijd een belangrijk aspect is, staat deze kennisontwikkeling ten dienste van het ontwikkelen van een open en respectvolle houding. Door het ontwikkelen van interesse in elkaars levensbeschouwelijke achtergronden, leren kinderen zich in elkaar te verplaatsen, vragen te stellen aan elkaar en aan zichzelf, en zich open te stellen voor verschillende ideeën over zingeving en moraliteit. Dit geeft kinderen competenties (kennis, vaardigheden en houding) die nodig zijn om diversiteit positief te kunnen waarderen en om te kunnen gaan met verschillen in zienswijzen.

De publicatie "Geloven in het publieke domein" van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006) onderstreept de relatie tussen enerzijds levensbeschouwing en zingeving en anderzijds burgerschap en de sociale cohesie in de samenleving. Zingeving komt de ontwikkeling van burgerschap ten goede: het genereert sociaal engagement en draagt bij aan een democratische en zorgzame samenleving.

Het vakgebied geestelijke stromingen is echter meer dan een middel om te werken aan burgerschapsvorming. Naast een sociaal vormingsgebied met een duidelijk ontmoetingskarakter, is het een gebied dat bijdraagt aan de identiteitsontwikkeling van kinderen. Het gaat hierbij zowel om levensbeschouwelijke ontwikkeling (zingeving en spiritualiteit) als om morele ontwikkeling (ethiek, waarden en normen). Ethische vragen hebben expliciet maatschappelijke implicaties. Levensbeschouwelijke opvattingen zijn weliswaar van invloed op morele opvattingen maar zijn er niet direct uit af te leiden: mensen met vergelijkbare levensbeschouwelijke opvattingen kunnen tot verschillende ethische overtuigingen komen en omgekeerd.

Verdieping in geestelijke stromingen vraagt dat de klas een (veilige) werkplaats is voor eigen en gezamenlijke verkenningen rond zingeving en moraliteit. Verschillen in uitgangspunten en waardenoriëntaties zijn bespreekbaar. Er is ruimte voor ieder kind om eigen vragen te stellen en zich te kunnen spiegelen aan anderen. Het kind leert zo zijn persoonlijke levensbeschouwing en moraliteit steeds bewuster in te vullen, te verdiepen en desgewenst te vernieuwen in relatie tot zijn sociale omgeving. Dit draagt bij aan de ontwikkeling van een positief zelfbeeld en een eigen morele basis. Vanuit deze basis kunnen kinderen zich ontwikkelen tot gelukkige en verantwoordelijke volwassenen, die zich kunnen en willen verbinden met hun omgeving en de samenleving. Zo ontwikkelen kinderen competenties die nodig zijn om actief deel uit te kunnen maken van de samenleving en er een eigen steentje aan bij te kunnen dragen.

2. big ideas

Concepten die een belangrijke rol spelen in het vakgebied geestelijke stromingen zijn: (levensbeschouwelijke) diversiteit, actieve pluriformiteit, burgerschapsvorming, identiteit, en verbinding.

2.1: Inhoudelijk vertrekpunt

De **levensbeschouwelijke diversiteit** in de Nederlandse samenleving is het inhoudelijke vertrekpunt van het vakgebied geestelijke stromingen. Het gaat er om dat kinderen samen het levensbeschouwelijke landschap in Nederland, en meer specifiek in hun eigen klas, onderzoeken. Zij staan stil bij uitingsvormen en levensvragen van diverse levensbeschouwelijke stromingen en leren zich daartoe verhouden.

De stromingen van waaruit de leraar levensbeschouwelijke diversiteit benadert zijn: jodendom, christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme, en humanisme. Er worden daarbij telkens bruggen geslagen naar de actualiteit en de Nederlandse context.

2.2: Concepten

Het concept **actieve pluriformiteit** staat voor het nadrukkelijk aandacht geven aan verschillende waarden zonder een uitspraak te doen over de juistheid van een bepaalde opvatting. Het wil kinderen stimuleren tot het maken van eigen, vrije keuzes. Actieve pluriformiteit impliceert openheid, dialoog en ontmoeting. Het gaat om samen nadenken vanuit een vragende houding, het leren luisteren naar elkaar en het leren verplaatsen in elkaar. Om recht te doen aan de essenties van het vak en de doelstellingen te realiseren is het voor scholen van alle denominaties belangrijk om te werken vanuit een actief pluriforme houding. Een leerkracht moet in staat en bereid zijn de diverse stromingen onbevooroordeeld naar voren te brengen. Actieve pluriformiteit is veel meer dan een didactische methode: het is verbonden aan een complex geheel van kennis, houding en vaardigheden van de leraar, waarbij ook de politieke, maatschappelijke en levensbeschouwelijke opvattingen van de leraar van invloed zijn. Met andere woorden: de leraar als mens en als burger is zelf in het geding. Kritisch bewustzijn hiervan is een noodzakelijke voorwaarde voor een actief pluriforme benadering.

Het concept **burgerschapsvorming** is door de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) uitgewerkt in drie domeinen: democratie, participatie en identiteit (zie bijlage 1). Deze drie domeinen hangen nauw met elkaar samen. Geestelijke stromingen levert vooral een bijdrage aan het domein **identiteit**. Identiteit wordt o.a. zichtbaar in de wijze waarop iemand deel uitmaakt van de samenleving, zich verhoudt tot maatschappelijke kwesties, en omgaat met verschillen tussen mensen. Het vakgebied geestelijke stromingen biedt uitgelezen kansen om bij te dragen aan de ontwikkeling van de identiteit van kinderen. Een gezonde ontwikkeling van de eigen identiteit biedt het anker van waaruit kinderen zich kunnen verbinden met hun sociale omgeving en van waaruit zij verantwoordelijkheid leren voelen en leren dragen voor deze omgeving en voor hun eigen handelen. Deze ontwikkeling vindt plaats binnen de actuele maatschappelijke context en de fase van ontwikkeling van het kind.

De concepten actieve pluriformiteit en burgerschapsvorming zijn nauw met elkaar verbonden. In zekere zin kan actieve pluriformiteit gezien worden als middel om burgerschapsvorming te bereiken. Maar tegelijkertijd maakt een actief pluriforme houding deel uit van actief burgerschap en is het bereiken van deze houding dus ook een doel op zich. Geestelijke stromingen levert hieraan een bijdrage.

Kernconcept

Verbinding is het doel waaraan alle bovengenoemde concepten bijdragen. Vanuit verbinding met de eigen identiteit kan het kind een verbinding met de omgeving aangaan. Deze verbinding is enerzijds voorwaarde om te komen tot actief burgerschap en sociale integratie, maar komt er anderzijds ook uit voort. Met andere woorden: om actief bij te dragen aan de samenleving is het gevoel erbij te horen noodzakelijk en actief meedoen bekrachtigt tegelijkertijd de verbondenheid en betrokkenheid.

2.3: Vakcompetenties

Om de doelen van het vakgebied te kunnen realiseren, heeft een leraar een aantal specifieke competenties nodig. In hoofdstuk 4 worden deze competenties verder uitgewerkt in vaardigheden en kennis van de leraar.

Normatieve competentie en vermogen tot perspectiefwisseling.

De leraar is zich bewust van de invloed van zijn eigen referentiekader op levensbeschouwelijke en maatschappelijke kwesties. Hij is zich bewust van zijn (levensbeschouwelijke) wortels, zijn waarden en normen, en van het feit dat dit zijn waarneming en waardering kleurt. Vanuit dit kritisch bewustzijn en met oog voor levensbeschouwelijke diversiteit in Nederland, is hij in staat om levensbeschouwelijke kwesties vanuit verschillende perspectieven te benaderen.

Kunnen plaatsen van actuele ontwikkelingen in een maatschappelijke context

Het vakgebied geestelijke stromingen heeft vanwege zijn maatschappelijke betekenis een hoge actualiteitswaarde en is voortdurend in beweging. Van een leraar vraagt dit betrokkenheid bij maatschappelijke ontwikkelingen ten aanzien van levensbeschouwelijk diversiteit. Vanuit zijn normatieve professionaliteit is hij zich bewust van de invloed van zijn persoonlijke referentiekader op zijn waarneming en waardering. Hij heeft oog voor het feit dat deze thema's voor diverse groepen een verschillende betekenis en verschillende consequenties kunnen hebben.

Communicatieve en participatieve competentie

Leren verwoorden en leren verstaan is essentieel voor het vakgebied geestelijke stromingen. De leraar is in staat levensbeschouwelijke diversiteit zo te benaderen dat kinderen enerzijds in hun eigenheid gestimuleerd worden en anderzijds onderlinge betrokkenheid en verbinding ervaren.

3 nadere uitwerking big ideas

Om grip te krijgen op het veelomvattende terrein van geestelijke stromingen, werken wij bovenliggende concepten uit in meer concrete deelconcepten. Voor het uitwerken van de kennisbasis is het in eerste instantie belangrijk om de kennis te expliciteren die leraren nodig hebben om op de basisschool goed onderwijs te kunnen geven in geestelijke stromingen.

Om vorm te kunnen geven aan geestelijke stromingen op de basisschool heeft een leerkracht relevante kennis nodig van de stromingen jodendom, christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en humanisme. Zowel de zichtbare “buitenkant” (praktijken en verschijningsvormen van een levensbeschouwing) als de “binnenkant” (levensvragen, waarden en beginselen) zijn van belang. Bij geestelijke stromingen kan een leerkracht ervoor kiezen om “via de buitenkant naar de binnenkant” te werken, en omgekeerd. Met andere woorden: zichtbare uitingen van een levensbeschouwing kunnen het startpunt vormen voor een zoektocht naar betekenis. Maar ook ideeën en levensvragen kunnen een startpunt bieden voor een zoektocht naar uitingsvormen en maatschappelijke betekenis.

3.1 Vensters op het vakgebied

Met de doelen van het vak en de werkbaarheid voor ogen, hanteren wij drie perspectieven van waaruit wij kennisinhouden van bovengenoemde geestelijke stromingen benaderen. Deze perspectieven bieden “vensters” van waaruit geestelijke stromingen verkend kunnen worden.

1. **Bronnen: verhalen en personen**

- Ontstaansverhaal in historische context
- Personen en rolmodellen
- Boeken en interpretaties

2. **Ideeën: waarden en beginselen, levensvragen**

- Beginselen en kerngedachten
- Ideeën over het “goede en juiste leven” (waarden, ethiek/ moraliteit)
- Ideeën over levensvragen

3. **Praktijken: verschijningsvormen**

- Rituelen, feesten, herdenkingsdagen, rites de passages (geboorte, volwassenwording en sterven) e.a.
- Gebruiken, gewoonten en symbolen
- Gebedshuizen en centra voor bezinning

De driedeling betekent niet dat de drie perspectieven los van elkaar staan. Kijken door een venster betekent immers dat je een stukje van de werkelijkheid waarneemt, dat onderdeel uitmaakt van een groter geheel. Er is dan ook grote samenhang en zelfs overlap tussen de perspectieven. Een praktijk als vasten is direct te verbinden aan geloofswaarden en -overtuigingen, de ideeën van een levensbeschouwing. Maar vasten is ook te verbinden aan de bronnen van een levensbeschouwing: in heilige boeken en het voorbeeld van rolmodellen is richtinggevende informatie te vinden rond de vasten. Een stroming kan dus vanuit een van de drie perspectieven benaderd worden, van waaruit verbinding gelegd kan worden met andere perspectieven. Bij de keuze voor een venster kunnen leeftijd van de kinderen, samenstelling van de groep, mogelijkheden die de directe schoolomgeving biedt, ervaring en/of voorkeur van de leerkracht een rol spelen.

3.2: Plaatsing van de centrale concepten en de vensters in de kennisbasis

In paragraaf 4.3 werken wij de zes stromingen schematisch uit. De inhouden maken we hanteerbaar door rubricering in de categorieën *bronnen*, *ideeën*, en *praktijken* van geestelijke stromingen; dit zijn de vensters van waaruit geestelijke stromingen verkend kunnen worden. De mogelijkheden tot *verbinding* en aansluiting bij *actualiteit* in het schema bieden voorbeelden om

vorm te geven aan de concepten actieve pluriformiteit, burgerschapsvorming en ontwikkeling van identiteit.

De drie vensters van de kennisbasis sluiten goed aan bij de tussendoelen en leerlijnen (tule). Leerkrachten kunnen hiermee aan de slag vanuit de kennisbasis in paragraaf 4.3.

4 context

Alvorens in paragraaf 4.3 tot een weergave te komen van de inhoud van de kennisbasis staan we stil bij de vraag welke kennis en vaardigheden een leraar nodig heeft om deze doelen te realiseren. In paragraaf 4.2 verantwoorden we vervolgens door ons gemaakte keuzes en gelegde accenten.

4.1 Kennis en vaardigheden van de leraar

Om op de basisschool geestelijke stromingen te kunnen geven heeft een leraar niet alleen kennis nodig van de verschillende stromingen en hun vensters, maar dient hij ook te beschikken over conceptueel inzicht en vakcompetenties, zoals beschreven in hoofdstuk 2.

In paragraaf 4.3 staat de kennis beschreven die leraren nodig hebben om vorm en richting te kunnen geven aan geestelijke stromingen. Behalve kennis heeft de vakbekwame leraar ook vaardigheden nodig. De onderstaande beschrijving van de vaardigheden correleert met de taxonomie van Romiszowski:

Cognitieve vaardigheden:

- Kennis van bronnen, ideeën en praktijken binnen de zes geestelijke stromingen en op basis daarvan vorm kunnen geven aan inhouden en activiteiten die bijdragen aan verbinding
- Oog voor verschillen binnen levensbeschouwelijke stromingen
- Oog voor het onderscheid tussen religieuze- en culturele uitingen
- Inzicht in de wijze waarop uitingvormen en opvattingen – van kinderen en mensen in de omgeving van de kinderen – samenhangen met tijdgeest en cultureel-maatschappelijke context. Hieronder valt ook oog voor de invloed van maatschappelijke beeldvorming hierop, met name via media.
- Oog voor de historische en literaire context bij het werken met verhalen en teksten uit heilige boeken. Het is van belang dat de leraar besef heeft van de complexiteit van heilige geschriften en de noodzaak die te duiden tegen de achtergrond van de historische en maatschappelijke context waarin de tekst is ontstaan. Dit betekent ook: besef van de beperktheid van eigen kennis.
- Inzicht in de essentie en het maatschappelijk belang van burgerschapsvorming en de betekenis van het aandachtsgebied geestelijke stromingen hiervoor
- Vermogen tot zelfreflectie en het bewust aannemen van een actief pluriforme houding. Bij het werken met actuele thema's die maatschappelijk gevoelig zijn het doel *verbinding* voor ogen kunnen houden
- Kennis van levensbeschouwelijke en morele ontwikkeling van kinderen

Responsieve vaardigheden:

- Nieuwsgierigheid naar en belangstelling voor verschillende zienswijzen en spirituele ervaringen; oprechte belangstelling voor menselijke drijfveren
- Verwondering op kunnen roepen over de verscheidenheid van levensbeschouwelijke tradities vanuit kennis van en gevoel voor de levensbeschouwelijke en spirituele ontwikkeling van kinderen

Psychomotorische vaardigheden:

- Kunnen organiseren van activiteiten die kinderen in aanraking brengen met verschillende levensbeschouwelijke stromingen
- Ontwikkelen en begeleiden van inspirerende onderwijsarrangementen die binding uitstralen en actualiteitswaarde hebben
- Visualiseren van aansprekende karakteristieken van levensbeschouwelijke stromingen

Interactieve vaardigheden:

- Vorm kunnen geven aan het ontmoetingskarakter van geestelijke stromingen; bereid en in staat zijn geestelijke stromingen te benaderen vanuit een actief pluriforme houding
- Bewust inzetten en begeleiden van werkvormen die bijdragen aan de doelen van burgerschapsvorming, zoals coöperatieve werkvormen, begeleiden van (socratische)

- gesprekken, gezamenlijk onderzoek doen, zoekontwerpen (door verhalen, rituelen e.d.) die betrokkenheid oproepen en die maatschappelijk relevant zijn
- Met kinderen kunnen filosoferen en theologiseren over levensvragen

4.2 Verantwoording van keuzes en accenten in de kennisbasis

De omvang van de zes stromingen in de kennisbasis loopt uiteen evenals de wijze waarop de stromingen in de Nederlandse samenleving zijn ingebed. Jodendom, christendom en humanisme hebben oude wortels in de Nederlandse samenleving. De wortels van de islam zijn verbonden aan jodendom en christendom. Hoewel Nederland o.a. in de koloniale tijd veelvuldig in contact is geweest met de islam, is de islam in Nederland zelf een relatief nieuwe stroming. Ook boeddhisme en hindoeïsme zijn in Nederland stromingen van meer recente datum.

Boeddhisme is een kleine stroming in Nederland, maar vanuit maatschappelijk perspectief wel van belang. De publicatie “Geloven in het publieke domein” van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006) laat zien dat steeds minder mensen in Nederland lid zijn van een kerkgenootschap, maar dat religie desalniettemin springlevend is. Religie verdwijnt dus niet maar verandert: er is sprake van nieuwe, veelal persoonlijke, vormen van spiritualiteit en zingeving. De groeiende groep “ongebonden spirituelen” (26%) laat zich o.a. inspireren door het boeddhisme; yoga, meditatie, mindfulness etc. mogen zich verheugen in grote belangstelling.

Hindoeïsme is eveneens een kleine stroming. Er zijn echter lokale verschillen: zo wonen in Den Haag verhoudingsgewijs veel hindoes. De kennisbasis laat de mogelijkheid aan scholen en leerkrachten om meer of minder aandacht aan een bepaalde stroming te geven, mede afhankelijk van de lokale context.

De huidige maatschappelijke situatie vraagt om bijzondere aandacht voor stromingen die te maken hebben met negatieve beeldvorming en problemen met sociale integratie. Daar is de noodzaak het grootst aan verbinding te werken. Vanuit dit perspectief is vooral de islam op dit moment een belangrijke stroming om aan te werken. De gemeenschappelijke wortels met jodendom en christendom bieden interessante perspectieven om hieraan vorm te geven en zijn nadrukkelijk genoemd bij de mogelijkheden tot verbinding (afgekort met eerste letters J, C en I).

Gezien de ontwikkelingsfase van de kinderen ligt bij de keuze van de kennisinhouden de nadruk op de Nederlandse samenleving. Indien betekenisvol kan een verbreding worden gezocht in Europees en mondiaal verband.

Bij het maken van keuzes voor inhouden is steeds het doel en de doelgroep voor ogen gehouden. De kennisbasis pretendeert geen volledigheid ten aanzien van de stromingen. De context van de school – lokatie, bevolking, denominatie – bepaalt mede welke inhouden relevant en betekenisvol zijn, en als gevolg extra/minder accent krijgen.

4.3 De kennisbasis geestelijke stromingen

BRONNEN	Jodendom	Christendom	Islam	Hindoeïsme	Boeddhisme	Humanisme	Mogelijkheden tot verbinding
Aspecten							
Ontstaan en context							
	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Midden-Oosten; de diaspora, de staat Israël in 1948. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Vroeg christendom in Klein-Azië ❖ Verspreiding: Midden-Oosten; het Oost-Romeinse Rijk (Byzantium) en Centraal- en Noordwest-Europa, Amerika (evangelische stromingen). ❖ Stromingen; katholicisme en protestantisme (reformatie); stromingen binnen kath. en prot. kerk. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Openbaringen aan Mohammed door de engel Jibril ❖ Stammenmaatschappij/ "Jahiliyya"; monotheïsme versus polytheïsme ❖ Scheuring soennitische en sjiïtische stromingen; Mekka en vlucht naar Medina (Hijra) 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ De oudste religie ontstaan in de Indusvallei ❖ Verspreiding van India (Engeland), Bali en via Suriname naar Nederland 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Siddharta Gautama wordt Boeddha (Noord – India) ❖ Monastieke traditie en leken traditie 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ 19 eeuw: Humanisme (als stroming), resultante van Grieks/Romeinse klassieke wijsbegeerte (Socrates, Cicero), Renaissance (Erasmus) en Verlichting (Kant) 	<p>Verschillende visies op schepping</p> <p>Schepping of evolutie? Wat is natuurwetenschappelijk perspectief, en wat is het levensbeschouwelijk perspectief?</p> <p>Onderlinge beïnvloeding van de stromingen</p> <p>Relatie met kennis en wetenschap in de stromingen; invloed islam op wetenschap</p>
Boeken							
	<ul style="list-style-type: none"> ❖ TeNacH en Talmoed 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Bijbel, oude en nieuwe testament 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Koran en Soenna (overleveringen) ❖ Sjaria 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Veda's, Upanishads, Mahabharata en Ramayana, Bhagavad Gita 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Pali-Canon: vroeg - boeddhistische verzameling van toespraken van de Boeddha ❖ Vinaya: monastieke traditie 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Voorbeelden van levenskunst Griekse Oudheid (koppeling aan socratisch gesprek) ❖ Essays van rolmodellen (Montaigne) 	<p>Gemeenschappelijke basis (verhalen) monotheïstische godsdiensten J, C en I</p>

Rolmodellen							
	<ul style="list-style-type: none"> ❖ TeNaCH: bijv. Noach, Abraham, Izaäk, Jozef, Mozes, Saul, David, Salomo, Esther, Ruth, Jona ❖ Traditie: bijv. Rabbi Akiba, Martin Buber, Abel Herzberg, Elie Wiesel, Anne Frank, ❖ Nu: bijv. A. Soetendorp. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Bijbel: bijv. Noach, Abraham, Izaäk, Mozes, Saul, David, Salomo, Jona, Jezus, Maria, Paulus ❖ Traditie: bijv. Augustinus, Luther, Calvijn, St. Fransiscus, Recent verleden: Sölle, majoor Bosshardt ❖ Nu: bijv. ds Hans Visser, bisschop Muskens, Arie Boomsma 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Koran: bijv. Noeh, Ibrahiem, Isaac en Ismail, Joesoef, Moesa, Dawoed, Salomo, Isa ❖ Traditie, bijv. Mohammed, Aboe Bakr, Khadija, Aisha, Fatima, Ali ❖ Nu: bijv. Tariq Ramadan, Sami Yusuf (zanger), Mohammed Cheppih, Ahmed Aboutaleb. Recent verleden: Nasr Abu Zayd 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Verschijningsvormen van het eeuwige Brahman in (goden) personages: Brahma, Vishnu, Shiva ❖ Traditie: Ghandi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Boeddha ❖ Nu: Dalai Lama, Thich Nath Han ('levende Boeddha' Westen). 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Socrates, Erasmus, Spinoza, Kant, Multatuli, Einstein, Eleanore Roosevelt (grondlegger mensenrechten) en Jaap van Praag (grondlegger humanistische beweging). 	<p>Verschillen en overeenkomsten tussen belangrijke personen/profeten die in J, C en I voorkomen (<i>Aartsvader: Abraham/Ibrahim: 'abrahamitische religies'</i>)</p> <p>Verschillen en overeenkomsten tussen profeten: verkondigers van een boodschap.</p> <p>Wat is hun bijdrage geweest aan de ontwikkeling van de samenleving?</p> <p>Wat vind jij helden binnen de verschillende stromingen? Kun je ze vergelijken met je helden van nu?</p>
Actualiteit	<p>Bijvoorbeeld:</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Aansluiten bij actuele gebeurtenissen (uitspraken, daden, een bezoek) rond hedendaagse rolmodellen ❖ Hedendaagse stromingen die nog een andere visie op ontstaan van de wereld en het leven hebben, zoals Intelligent Design ❖ Ontwikkeling van hedendaagse stromingen in Nederland die beïnvloed zijn door oosterse spiritualiteit; denk aan New Age, Zen Boeddhisme, mindfulness 						

IDEEN	Jodendom	Christendom	Islam	Hindoeïsme	Boeddhisme	Humanisme	Mogelijkheden tot verbinding
Aspecten							
Waarden en beginselen							
	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Kernbegrippen: schepping, zonde, verzoening, uniciteit van ieder mens, besef van vrijheid/bevrijding, naastenliefde. ❖ Opvattingen over 'heilig land' en 'Joods volk', heiligheid, 'omkeer doen' ❖ Godsbeeld: één ondeelbare almachtige god, JHWH; monotheïsme ❖ Ethiek/moraliteit: variërend van orthodox tot liberaal 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Kernbegrippen/kern metaforen: liefde, genade, vergeving, naastenliefde, barmhartigheid; zonde, kruis en opstanding; gerechtigheid, genade rijk gods; navolging, reinheid. ❖ Tien geboden ❖ Godsbeeld: Drie-eenheid; monotheïsme ❖ Contextuele Gods- en Jezusbeelden ❖ Ethiek/moraliteit: variërend van orthodox tot liberaal/vrijzinnig 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Zes elementen van het geloof: eenheid van Allah, de profeten, de boeken, de engelen, de dag des oordeels en de voorbeschikking Waarde: mens is (abd) dienaar van Allah. <p>Kernbegrippen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Zelfbeheersing = de innerlijke "jihad". De strijd tegen verleidingen en het 'ego' (nafs). Waarden: matigheid, geduld, bescheidenheid, doorzettingsvermogen. ❖ Oemma: de (wereldwijde) gemeenschap van moslims. Waarden: solidariteit, saamhorigheid, gelijkheid ❖ Reinheid: lichamelijke en geestelijke aspecten. Markering profaan en sacraal. Waarde: eerbied 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Levenswijze met wetenschap, kunst, filosofie ❖ dharma: stelsel van regels en voorschriften: vergelden van kwaad met goed, matigheid, reinheid, onderwerping aan wetten ❖ Tolerantie: ieder mens verkeert in eigen ontwikkelingsproces dus geen actieve bekering ❖ Godsbeeld: "polymorf monotheïsme", goden facetten van één god. Vaak gezien als polytheïsme ❖ Vele stromingen en grote mate van individualisme (elk mens verkeert in eigen stadium van evolutie waardoor bindende richtlijnen moeilijk toepasbaar zijn). 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Levenswijze (geen scheppergod, wel religie) met het oog op Verlichting / Bevrijding (= het doorbreken van de kring der wedergeboorten (Nirwana); bepaald door karma (verschil met Hindoeïsme) ❖ De Drie Juwelen: De Boedha, Dharma en Sangha ❖ Dharma: Vier edele waarheden (w.o. het achtvoudige pad) en hieruit voortvloeiende leefregels/voorschriften ❖ Kernwaarden: gelijkmoedigheid, compassie, liefdevolle vriendelijkheid, vreugde ❖ Stromingen: Mahayana (Zen) (Korea, Japan); Vajrayana (Tibet) en Therevada (Thailand, Ceylon) 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Basisgedachten Humanisme (postulaten) in relatie tot de UVRM ❖ Humanisme vanuit historisch perspectief: Griekse Oudheid (humanistische gedachten/Socrates); Renaissance H. (Erasmus), Verlichtings H (Spinoza) en (Post) moderne H. (van Praag, Schweizer) 	<p>Verschillen en overeenkomsten tussen basisgedachten, basisregels (10 geboden, dharma, bergrede). Wat vind jij belangrijke leefregels?</p> <p>Hoe vind jij dat mensen met elkaar om moeten gaan? Hoe zie je solidariteit of zorgzaamheid voor elkaar in de verschillende stromingen?</p> <p>De rol van reinheid en water in religies</p> <p>Verschillen tussen gelovigen / aanhangers van de diverse stromingen onderling: iedereen is uniek.</p>

			<ul style="list-style-type: none"> ❖ voor Allah. ❖ Godsbeeld: één ondeelbare almachtige god, Allah; monotheïsme ❖ Ethiek/moraliteit: variërend van orthodox tot liberaal 				
--	--	--	---	--	--	--	--

Levensvragen							
<p>1. Existentieel</p> <p style="color: green;">Wie is de mens en waar gaat het om in het leven?</p>	<p>Joodse identiteit is essentieel. Belangrijk is voor gelovigen via <i>leren</i> het leven naar en doen van van (Talmoed en) Tora. Belangrijk in deze traditie van wijsheid zijn verhalen als dragers van ervaringen en waarden.</p>	<p>God heeft hemel en aarde geschapen en geeft ieder mens het leven. Naastenliefde en bescheidenheid zijn belangrijk. Het kwaad speelt een rol, binnen het christendom wordt hier verschillend over gedacht. .</p>	<p>Leven is tijdelijk en niet het einde. Doel van het leven is Allah te dienen. De menselijke ziel is ingeblazen door Allah. Het leven staat in het teken van het beteugelen van het "ego". Waarden die hierbij passen: zelfdiscipline, zelfcontrole, bescheidenheid. Als product van Allah's schepping is de mens van nature geneigd tot het goede</p>	<p>Doel van het leven is het opgaan van de menselijke ziel in god, verlossing (Moksha). Meerdere levens (reïncarnatie) en de leer van karma; kringloop van leven en dood: samsara</p>	<p>Doel van het leven is het realiseren van bevrijding, door loslaten van gewoontes, angsten en vooroordelen. Begeerte of verlangen staat bevrijding in de weg. Meerdere levens om dit te bereiken: (reïncarnatie) Overwinnen van begeerte en verlangen door leven met aandacht: het "goede" spreken, handelen, en denken. Karma is bepalend.</p>	<p>De mens is autonoom en sociaal en kan het eigen leven zinvol maken. De mens kan bijdragen aan het verhogen van kwaliteit van het eigen leven en dat van anderen. H. hebben een groot vertrouwen in de menselijke mogelijkheden. Menselijke zelfbeschikking, solidariteit (als welbegrepen eigenbelang) gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid, respect en eigen verantwoordelijkheid zijn belangrijke uitgangspunten</p>	<p>Wat is belangrijk in het leven?</p> <p>Wat is geluk?</p> <p>Wie is God in de verschillende stromingen?</p> <p>Wie is de mens? Hoe zit dat met alles wat we niet begrijpen?</p> <p>Is de mens van nature goed? Of is ruzie maken en oorlog voeren misschien wel gemakkelijker dan vrede sluiten?</p>

<p>2. Relatieel</p> <p>Hoe gaan mensen met elkaar om?</p>	<p>Het gaat er niet om wie JHWH is, maar om wat JHWH wil: recht doen, barmhartigheid, liefhebben; 'wandelen met JHWH'. Liberale joden zijn meer betrokken op de moderne samenleving.</p>	<p>Kernwaarden zijn ontmoeting, herkenning, verbinding en barmhartigheid. Het samen vieren, delen en feesten, volgens rituelen, is belangrijk. In protestantse kerk minder symboliek en ritueel dan in katholieke kerk.</p>	<p>Binnen de oemma zijn solidariteit en saamhorigheid centrale geloofswaarden. Mannen en vrouwen zijn gelijkwaardig maar niet gelijk.</p>	<p>Dharmavoorschrift is de onderwerping aan de wetten die heilzaam zijn voor de hele gemeenschap</p>	<p>Alle levende wezens zijn onderling afhankelijk. Zelfs het allerkleinste wezen heeft boeddha-natuur. Hoogste goed: het geen mentale of geestelijke pijn veroorzaken aan enig levend wezen. Kernwoorden zijn 'wijsheid', 'compassie' in het omgaan met zowel mensen als met dingen.</p>	<p>Centraal staat de waarde/waardigheid van de mens. Dit betekent zorgvuldig omgaan met de medemens. Mensen hebben elkaar nodig en inspireren elkaar door samen te delen in gelijkwaardigheid en betrokkenheid. Veel waarde aan dialoog gehecht.</p>	<p>Hoe belangrijk is familie?</p> <p>Kun je zonder vrienden?</p> <p>Wanneer ga je goed om met je familie/vrienden?</p> <p>Van welke vriendengroep maak je deel uit? Wat betekent dat voor jou? Welke bijdrage lever jij daar aan?</p>
<p>3. Temporeel</p> <p>Wat is tijd en wat is de toekomst?</p>	<p>De schepping wordt gedacht 3761 jaar voor de gangbare jaartelling te hebben plaatsgevonden. Geloof in komst Messias die begin aangeeft van vrede voor hele wereld. Besef van tijd en dus van geschiedenis, besef van ontwikkeling.</p>	<p>Veel vrijzinnigen en katholieken geloven in de autonomie van de mens en in de ontwikkeling van de wereld. Meer behoudende christenen geloven in een eindtijd en het laatste oordeel en dan een nieuwe hemel en aarde. Besef van tijd en dus van geschiedenis, besef van ontwikkeling</p>	<p>De mens heeft geen controle over tijd en seizoenen. De islamitische maankalender laat dit heel concreet zien: niets staat vast. De islamitische feesten bewegen door de seizoenen heen; de gebedstijden hangen af van de stand van de zon. De maankalender toont de onderworpenheid van de mensen aan Allah.</p>	<p>Tijd is een aspect dat de mens ervaart zolang de samsara voortduurt. Bij de moksha zal blijken dat tijd een menselijke illusie is</p>	<p>Alles is vergankelijk en tijdelijk. Een Boeddhist probeert zoveel mogelijk in het NU te leven vanuit het besef dat verandering de enige constante is en dat te veel gehechtheid ongelukkig maakt. Niet gisteren of morgen, maar nu op dit moment.</p>	<p>Tussen geboorte en dood is voor humanisten de tijd om 'het goede leven' vorm te geven, om ervoor te zorgen dat hun leven een kunstwerk wordt</p>	<p>Waar komt de mens vandaan? (waar/wat was je voor je geboorte?)</p>

<p>4. Ecologisch-biologisch</p> <p>Hoe gaan we om met de aarde?</p>	<p>Met sjabat krijgt de schepping rust. De natuur herinnert aan de gang met JHWH in het verleden (Loofhutten) en verzoening/bevrijding (Pesach). De woestijn staat voor angst, verlatenheid en dood. Uiteindelijk zal de harmonie tussen mens en dier weer net zo worden als in de hof van Eden/paradijs.</p>	<p>De aarde is door God gegeven. Populair onder christenen is het beeld van de mens als rentmeester over de schepping. De mens heeft als opdracht de aarde rechtvaardiger te maken.</p>	<p>De aarde en alles wat daarop groeit, bloeit en leeft is gegeven door Allah. De mens heeft het in bruikleen en heeft de verantwoordelijkheid zo goed mogelijk zorg te dragen voor de natuur en de dieren.</p>	<p>Het eten van dieren belemmert hun evolutionaire proces. Het beschermen en respecteren van alles wat leeft staat centraal en wordt gesymboliseerd door de koe (moedersymbool)</p>	<p>De mens is onderdeel van de natuur en afhankelijk van de natuur. De natuur dient met groot respect benaderd te worden. Exploitatie van de aarde, leidt tot ecologische afbraak en tot vernietiging van onszelf, als onderdeel van de natuur.</p>	<p>De mensheid is constant in ontwikkeling. Deze ontwikkeling, en het streven naar welvaart, mag niet ten koste gaan van de natuur en het milieu. Mensen komen uit de natuur voort en zijn zelf verantwoordelijk om goed met de aarde om te gaan</p>	<p>“Rentmeesterschap”</p> <p>Hoe zorg jij voor de aarde? Voor de dieren?</p> <p>Wat is jouw bijdrage?</p>
<p>5. Menselijk handelen</p> <p>Hoe hoor je te leven? Ben je altijd verantwoordelijk voor wat je doet?</p>	<p>Sjaloom is – meer dan vrede of ‘geen oorlog’- het goede leven. Belangrijk is <i>tsedekah</i>: de vraag hij de ander tot zijn recht komt en geholpen wordt. Orthodoxen zoeken een heilig, dat is afgezonderd, leven en assimileren niet.</p>	<p>De mens is afhankelijk van God. Zijn morele handelen wordt geïnspireerd door de christelijke ethiek. In hoeverre hij een vrije wil heeft, is omstreven. Mens is medeverantwoordelijk voor de wereld.</p>	<p>De mens is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen daden en legt hierover uiteindelijk – op de dag des oordeels – verantwoording af aan Allah. De mens heeft keuzevrijheid en een vrije wil.</p>	<p>Het handelen van de mens moet in overeenstemming zijn met Dharma. Als je in een land woont, is het jouw Dharma om de wetten van het land te respecteren. Als je lid bent van een vereniging dien je de normen en waarden ervan na te leven. Geen leven of geordende samenleving kan bestaan zonder ordening en disciplineren. Dharma geeft éénheid en richting, vorm en inhoud aan het menselijk handelen</p>	<p>De mens is verantwoordelijk voor het leven en de samenleving. Er zijn tien ‘voorschriften’ waarvan de eerste vijf basisregels zijn: geen levende wezens doden, niet nemen wat niet gegeven is, geen seksueel wangedrag, geen onjuiste spraak, geen bedwelmende middelen gebruiken. Daarnaast “het Achtvoudige Pad”: een morele handreiking die helpt om verlichting te bereiken.</p>	<p>Het Humanisme ziet de mens als vrij wezen. Ieder mens heeft een vrije wil en beschikt over verstandelijke vermogens. In tegenstelling tot dieren kunnen mensen redeneren en keuzes maken waar ze verantwoordelijkheid voor dragen</p>	<p>Wat is goed en wat is fout?</p> <p>Is het erg om fouten te maken en hoe kun je fouten goed maken?</p>

<p>6. Beperktheid en eindigheid (dood en lijden)</p> <p>Wat is de betekenis van lijden en dood?</p>	<p>De mens heeft het vermogen om te antwoorden op het lijden. Het gaat erom hoe je met het lijden omgaat. Uiteindelijk bewerkt de Messias het rijk van de gerechtigheid. Het leven nu is belangrijker dan in hiernamaals: een hemel zal altijd op aarde zijn. Omstreden is het geloof in de lichamelijke opstanding van mensen.</p>	<p>Het doel van het leven reikt verder dan de dood. God is niet grillig, maar leidt de geschiedenis naar een nieuwe hemel en aarde. God wordt soms gezien als de oorzaak van het lijden, soms juist als mede-lijder en alles daar tussen in.</p>	<p>Moslims geloven in voorbestemming en het lot. Lijden heeft een mens te dragen als door Allah gewenst levenslot. Het wereldse leven (al-dunya) is tijdelijk; na de dood wacht het andere leven (al-āchira). De ziel gaat na de dood naar een tussenwereld. Op de Dag des Oordeels wordt de balans definitief opgemaakt: Hemel of Hel.</p>	<p>De kringloop van leven en dood wordt beëindigd als de hoogste staat van bewustzijn (Moksha) bereikt wordt.</p>	<p>Lijden heeft geen zin; het gaat om het zoeken naar de oorzaak van het lijden en het oplossen daarvan. Lijden komt door boosheid, hebzucht en onwetendheid, liggen dus vooral in de mens zelf. De mens kan er zichzelf van bevrijden. De Vier Edele Waarheden geven dit inzicht stapsgewijs weer. Er is geen god die straft of beloont. Alles wat je overkomt is een resultaat van je eigen handelen (karma), in je huidige of je vorige leven. Bij de dood is slechts je karma dat incarneert in een nieuw leven; er is geen zelf dat sterft.</p>	<p>Nadruk ligt op het leven zelf, op het hier en nu, het in harmonie samenleven van mensen. Humanisten hebben een positief mensbeeld. De dood is (naar alle waarschijnlijkheid) het einde. Of er daarna nog wat is, is voor hen geen (relevante) vraag. Het is belangrijk om het leven hier en nu goed af te ronden. Het betekent dat mensen het goede en het kwade dat ze doen alleen te verantwoorden hebben tegenover zichzelf en hun medemensen. Mensen moeten zelf kunnen beslissen over leven en dood.</p>	<p>Wat gebeurt er na de dood?</p> <p>Hoe ga je om met ziekte?</p> <p>Hoe ga je om met verdriet?</p>
<p>Actualiteit</p>	<p>Bijvoorbeeld:</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Aansluiten bij actuele discussies en gebeurtenissen die raken aan levensvragen (bijv. rond euthanasie, abortus; omgang tussen mannen en vrouwen; beeldvorming van - groepen - mensen) ❖ hedendaagse stromingen in Nederland die beïnvloed zijn door oosterse spiritualiteit; denk aan New Age, Zen Boeddhisme, Mindfulness 						

PRAKTIJKEN							Mogelijkheden tot verbinding
Aspecten	Jodendom	Christendom	Islam	Hindoeïsme	Boeddhisme	Humanisme	
Feesten en Rituelen							
❖ Rites de passage: geboorte, volwassenwording en sterven	❖ Besnijdenis (jongens) en joodse naam (jongens en meisjes) ❖ Bar en Bat mitzwa ❖ Sjiw'a: Dood: Zeven dagen van troost en verzorging / kaddish	❖ Doopsel ❖ Vormsel/belijdenis ❖ Ziekenzalving	❖ Geboorteritueel: adhaan, dadelsap in mond en naamgeving ❖ besnijdenis ❖ Moslimkinderen in de pubertijd volwaardig lid van de oemma ❖ Overlijdens- en begrafenisritueel: talkien, wassing en zorg	❖ Honing en Ghi, knippen en scheren ❖ Ritueel van het heilige drievoudige koord ❖ Crematieritueel: vuur reinigt	❖ Jukai, de Boeddhistische voorschriften ontvangen van je leraar; d.w.z. Boeddhist worden. (vgl. doopfeest) ❖ Rituelen rond sterven, overlijden (Tibet, Japan)	❖ Relatief weinig geïnstitutionaliseerde rituelen ❖ bij geboorte, huwelijk echtscheiding, viering verjaardagen en jubilea, sterven: individuele inkleuring	Universeel menselijke behoefte om overgangsmomenten in het leven te ritualiseren: Universeel menselijke behoefte om bestaanservaringen (verlangen naar licht en nieuw leven) te ritualiseren
❖ Lente- en lichtfeesten	❖ Pesach (lente-feest) en Chanoeka (lichtfeest)	❖ Pasen (lente-feest) en Kerstmis (lichtfeest)	❖ N.v.t. : feesten verschuiven door het jaar (maanjaar)	❖ Holi Pagua (lente-feest) en Divali (lichtfeest)	❖ Wesak (lente-feest) ook geboorte, sterven en verlichting van B.) en Loi Krathomg (lichtfeest) ❖ Chinees Nieuwjaar;	❖ benadrukken van heidense oorsprong van Pasen en Kerstmis . ❖ Wereldhumanisme dag op 21 juni ❖ Mensenrechtendag 10 december	Verschillen en overeenkomsten tussen vasten in verschillende stromingen; idem gebed; feesten
❖ Overig	❖ Grote verzoendag (vgl. de vastenmaand van moslims), Poerim, Loofhuttenfeest, Joods Nieuwjaar	❖ Hemelvaart ❖ Pinksteren ❖ Carnaval, vasten, 40 dagentijd, St. Fransiscus, St. Maarten	❖ Suikerfeest (kleine feest) en Offerfeest (grote feest + Hadj); Ramadan				
Gebruiken, gewoonten en symbolen							
	❖ Eetvoorschriften en eetgewoonten ❖ mannen bedekken hun hoofd als ze de Torah openen;	❖ Sacramenten, kerkgang, zondag, gebed, jeugd- en kinderwerk, diaconaat.	❖ Vijf zuilen ❖ Kunst: taboe op menselijke afbeeldingen; kalligrafie als	❖ Streven naar vegetarisme en matigheid, rund is taboe want koe is heilig	❖ Meditatie, chanten, offers voor bodhisattva's, voorouderverering ❖ Regels rond	❖ Humanitas (daadwerkelijk humanisme door vrijwilligerswerk) ❖ legalisering van	Kennismaken met elkaars keuken Bezoeken van musea voor religieuze kunst

	ortho-doxe joden kleden zich op bepaalde wijze/haardracht van mannen vrouwen idem; Jiddische gebruiken als Klezmer muziek, de Witz (typisch joodse humor) en inmiddels leenwoorden als mazzel, mesjogge, achenebbisj, etc.	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Geen eetvoorschriften en eetgewoonten ❖ Volksgebruiken: kruis als symbool, geloof-hoop-en-liefde en hugenotenkruis op hangers, slaan van kruisteken, zondagsrust, liederen en gospel, dierendag (op St. Fransiscus). 	<p>kunstvorm</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Voedselvoorschriften, verbod op alcohol ❖ Gebedskleding, gebedssnoer; familierelaties; omgangsvormen tussen mannen en vrouwen. ❖ Rituele wassing en reinheidsvoorschriften ❖ Kleding: gebedskleding, verschillende soorten hoofdbedek-king ❖ volksgebruik: handje van Fatima, amulet-ten (geloof in het Boze Oog) 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Vasten: is van individueel belang als voorbereiding op feest of meditatie ❖ Eeuwenoude geneeskunst ❖ Yoga/meditatie) doel: groei, karma beïnvloeden ❖ Astrologie ❖ Kastenstelsel (India) 	<p>voedsel; vegetarisme</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Stoepa, gebedsmolen, gebedsvlaggetjes, dharmawiel, boeddhabeelden, pelgrimage (pelgrimsoord: Bodh Gaya) <p>Hedendaagse varianten in NL:</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ TAO, Tai Chi ❖ Mindfulness 	<p>gelijkgeslachtelijke huwelijken, soft drugs, prostitutie,</p>	<p>Vergelijken van verschillende kalenders: eenheid in verscheidenheid</p> <p>Onderscheid tussen religieuze opvattingen en rechtvaardiging (achteraf) in religieuze termen (religie en cultuur)</p> <p>Werken met mediaframes: de manier waarop een onderwerp gepresenteerd en geïnterpreteerd wordt in berichtgeving</p>
Gebed en gebedshuizen, Centra van bezinning							
	❖ Synagoge	❖ Kerk of klooster	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Moskee ❖ Dagelijks gebed (5x) ❖ Gebedstijden afhankelijk van stand van de zon. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Mandir ❖ Bidden in tempels o.l.v. een pandit ❖ Huisaltaren met grote diversiteit aan relikwieën 	❖ Tempel en sangha	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Beziinningsactiviteiten zoals humanistische geestelijke verzorging, humanistisch vormingsonderwijs en humanistische media (HUMAN). 	yoga-beoefening in westen. Meditatie in verschillende stromingen.
Actualiteit	<p>Bijvoorbeeld:</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Aandacht voor actuele feesten en rituelen binnen diverse stromingen ❖ Aandacht voor rituelen en gebruiken naar aanleiding van bijzondere gebeurtenissen rond kinderen in de klas (geboorte, verjaardagen, overlijden) ❖ Hedendaagse 'vrije rituelen' waarmee mensen op persoonlijke wijze belangrijke gebeurtenissen als geboorte, trouwen, dood markeren en betekenis geven 						

5. Geestelijke stromingen en ontwikkeling van kinderen

Om het vak geestelijke stromingen te kunnen geven en de beoogde doelen te bereiken, is het van belang dat de leraar bekend is met morele en levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen, en in staat is zijn onderwijs daar op aan te laten sluiten.

Kohlberg heeft fases van morele ontwikkeling beschreven. Fowler heeft dit gedaan voor levensbeschouwelijke ontwikkeling. Beiden zijn geïnspireerd door Piaget en sluiten daar ook bij aan. Net als Piaget gaan beiden ervan uit dat een fase doorlopen moet zijn voor een volgende fase kan beginnen. Beiden onderscheiden zes stadia, waarvan er drie zichtbaar zijn bij kinderen in het basisonderwijs.

Stadiatheorieën hebben de laatste jaren terecht kritiek gekregen vanwege de universalistische benadering en de suggestie van een ontwikkeling van 'lager' naar 'hoger'. Uit recent ontwikkelingspsychologisch onderzoek blijkt dat kleuters en (jonge) kinderen veel meer kunnen dan op basis van de stadiatheorie verwacht zou mogen worden. Kohlberg en Fowler zijn beide ook bekritiseerd vanwege hun westerse, mannelijke oriëntatie. Zij onderzoeken niet de invloed van de culturele en levensbeschouwelijke omgeving van kinderen op hun ontwikkeling en hebben evenmin oog voor de invloed van gender. Onderzoek van Przemyslaw Jablonski onder tien- en elfjarige protestantse en rooms-katholieke kinderen in Nederland laat zien dat alleen al tussen deze groepen duidelijke verschillen bestaan die samenhangen met de context waarin het kind opgroeit, en het referentiekader dat het daarbinnen ontwikkelt. Zo blijkt dat de kinderen "typisch" protestantse dan wel katholieke antwoorden geven in gesprekken over Bijbelverhalen.

Het is dus van belang dat een leraar weet dat ontwikkeling van kinderen niet vast staat: ontwikkeling is dynamisch, kinderen verschillen van elkaar, ook in de wijze waarop zij zich ontwikkelen. Met dit besef in het achterhoofd kunnen Kohlberg en Fowler de leraar wel punten van herkenning bieden. Bewustzijn van morele en levensbeschouwelijke ontwikkeling én van de culturele en levensbeschouwelijke context waarin een kind opgroeit, maakt het voor een leraar mogelijk de ontwikkeling van kinderen op deze te terreinen te stimuleren. Uitgangspunt daarbij is echter het kind zelf, zowel individueel als in de groep. Een leraar helpt kinderen een stap verder door uit te gaan van de mogelijkheden van kinderen en activiteiten te zoeken in hun zone van naaste ontwikkeling (Vygotsky).

Het schema in het volgende hoofdstuk geeft inzicht in kenmerken van morele en levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen in drie leeftijdsgroepen op de basisschool; het geeft een beeld van activiteiten en vaardigheden van kinderen en de leerkracht, die passen bij de ontwikkelingsfase van kinderen. De fases van Kohlberg en Fowler zijn hier in vrij globale zin toegepast. Bovengenoemde kanttekeningen bij de ontwikkelingsfases van Kohlberg en Fowler dienen nadrukkelijk voor ogen gehouden te worden. Het schema sluit aan bij de tussendoelen en leerlijnen voor kerndoel 38, zoals uitgewerkt door SLO (tule). Ook sluit het aan bij aspecten van leerkrachtvaardigheden uit paragraaf 4.1.

6. Representaties van geestelijke stromingen in verschillende leeftijdsgroepen op de basisschool

Morele ontwikkeling (gebaseerd op Kohlberg)	Levensbeschouwelijke / spirituele ontwikkeling (gebaseerd op Fowler)	Wat past hierbij? Vaardigheden leerlingen en leerkracht (koppeling tussendoelen en leerlijnen, SLO)
<p>Kinderen groep 1-2-3:</p> <p>Instrumentaliteit en wederkerigheid: "ik doe iets voor jou, als jij iets voor mij doet"; eigenbelang gaat voor; het kind is gevoelig voor straf en beloning.</p> <p>Tegen eind van de kleutertijd, bewegen kinderen zich vaak al in de richting van de volgende fase.</p>	<p>Kinderen groep 1-2-3:</p> <p>Het kind heeft een grote verbeeldingskracht; fantasie en werkelijkheid lopen in elkaar over; egocentrisch; verbeelding niet beperkt door logisch denken; imiteert volwassenen in zijn omgeving.</p> <p>Kracht van deze fase: - ontwikkeling van de verbeelding - verhalen helpen om grip op de wereld te krijgen</p> <p>Gevaar van deze fase: - angst - morele indoctrinatie</p>	<p>Kinderen groep 1-2-3:</p> <p>a) <i>cognitief en responsief</i>: luisteren naar godsdienstige verhalen en reageren daarop b) <i>responsief en interactief</i>: vertellen over thuis: welke feesten vieren zij, hoe etc. Leren vertellen hoe zij hun werkelijkheid / omgeving opvatten c) <i>psychomotorisch</i>: maken voorwerpen die bij deze feesten passen d) <i>interactief</i>: praten in de kring met elkaar.</p> <p>Leraar: a) <i>Cognitief</i>: bewust van kansen die deze fase biedt (prikkelende fantasie en verbeelding), maar ook van risico's (m.n. angsten); verhalen vertellen met een levensbeschouwelijke achtergrond b) <i>Responsief</i>: inleven in de fantasiewereld van kinderen en dat benutten om gesprekken te voeren en verhalen te vertellen. c) <i>Psychomotorisch</i>: organiseren van vieringen; betrekken van ouders en andere mensen buiten school d) <i>Interactief</i>: gesprek leiden, doorvragen; aansluiten bij inbreng kinderen</p>
<p>Kinderen groep 4-5-6:</p> <p>"goed is wat de anderen goed vinden"; kind 'kijkt af' en doet na; kind wil niet afwijken.</p> <p>Identificatie met maatschappelijke regels en 'autoriteiten': grote rol leerkracht.</p>	<p>Kinderen groep 4-5-6:</p> <p>Kind: verhalen en regels worden letterlijk genomen en geven samenhang aan werkelijkheid; onderscheid tussen werkelijkheid en fantasie (meer logisch denken); willen weten hoe dingen in elkaar zitten; God is almachtig; nog geen reflectie op verhalen en op zichzelf; gevoelig voor symboliek en drama; grote rol leerkracht.</p> <p>Aanknopingspunten voor onderwijs in zone naaste ontwikkeling: - wereld van kinderen wordt steeds groter - kinderen leren zich geleidelijk beter in anderen te verplaatsen - kinderen leren geleidelijk kritischer naar zichzelf en anderen te kijken</p>	<p>Kinderen groep 4-5-6:</p> <p>a) <i>Cognitief en responsief</i>: luisteren naar verhalen over belangrijke personen uit verschillende religies en culturen; zelf associëren bij verhalen in tekeningen, poster e.a. b) <i>Cognitief en interactief</i>: in kringgesprekken bespreken van verschillende kenmerken van levensbeschouwelijke stromingen, waaronder eetgewoonten; leren luisteren naar elkaar c) <i>Psychomotorisch</i>: bezoeken gebedshuizen d) <i>Interactief</i>: meedoen aan feesten en vieringen op school en aan voorbereidingen hiervoor; samenwerken aan een opdracht of project.</p> <p>Leraar: a) <i>Cognitief</i>: vanuit kennis van de ontwikkelingsfase van de kinderen aansprekende verhalen en activiteiten aandragen b) <i>Responsief</i>: kinderen prikkelen en enthousiast en nieuwsgierig maken, o.a. door levensbeschouwelijke verhalen te vertellen maar ook door te benutten wat kinderen zelf inbrengen en daarop nieuwe perspectieven te werpen. c) <i>Psychomotorisch</i>: organiseren van bezoeken aan gebedshuizen en uitnodigen van gasten in de klas; verzorgen informatiemateriaal en verwerkingsmateriaal d) <i>Interactief</i>: nabespreken, ook de betekenis van wat kinderen hebben gezien en ervaren; bijv. in kringgesprek bespreken van uiteenlopende leef- en eetgewoontes</p>
<p>Kinderen groep 7-8:</p> <p>"het is goed als ik voldoe aan de verwachtingen van anderen"; gedragen volgens gangbare groepsnorm</p> <p>Kinderen zien zichzelf als lid van de groep; de maatschappij is te abstract: de groep is de maatschappij.</p> <p>Kind kan nog niet de ethische en morele principes doorgronden die schuil gaan achter 'de regels'; eigen morele regels die</p>	<p>Kinderen groep 7-8:</p> <p>Kind: zoekt naar eigen identiteit, maar richt zich daarbij sterk op de reacties en meningen van volwassenen in zijn omgeving en van 'peers'; probeert te voldoen aan wat hij denkt dat van hem wordt verwacht; is in staat afstand te nemen van het letterlijke verhaal en het te verbinden aan eigen ervaringen en eigen denken</p> <p>Aanknopingspunten voor onderwijs in zone naaste ontwikkeling: - leefwereld en sociale omgeving wordt groter - behoefte aan spiegelen - vermogen tot perspectief</p>	<p>Kinderen groep 7-8:</p> <p>a) <i>Cognitief en responsief</i>: luisteren naar verhalen b) <i>Psychomotorisch</i>: bezoek aan een museum c) <i>Cognitief en interactief</i>: bespreken en beschrijven van wat ze hebben meegemaakt. Wat wisten ze al en wat is nieuw? Bespreken in kring belangrijkste geestelijke/godsdienstige stromingen; filosoferen over levensvragen; leren verwoorden, en leren te verstaan wat de ander bedoelt. b) <i>Interactief</i>: samenwerken aan opdrachten over belangrijkste kenmerken van de wereldgodsdiensten (kalender, gebedshuizen, kleding, taal, voedsel); presenteren van opbrengsten van eigen of gezamenlijk onderzoek</p> <p>Leraar: a) <i>Cognitief</i>: vanuit kennis van de ontwikkelingsfase van de kinderen aansprekende verhalen en activiteiten aandragen; inhoudelijke voorbereiding van bezoeken en activiteiten; zorgen voor informatie (boeken, tijdschriften, websites) over de wereldgodsdiensten; vertellen van levensbeschouwelijke verhalen en verhalen over belangrijke personen uit verschillende religies en culturen.</p>

<p>ingaan tegen geaccepteerde regels is voor kinderen in deze fase een brug te ver.</p>	<p>wisselen - identificatie met 'peers'</p> <p>Deze fase begint bij veel kinderen pas tegen het einde van de basisschool en loopt door in de puberteit.</p>	<p>b) <i>Responsief</i>: kinderen verrassen met verhalen die nieuwe perspectieven bieden en hen stimuleren om tot nieuwe interpretaties te komen en het te verbinden aan zichzelf, o.a. door vragen te stellen en aan te grijpen wat kinderen inbrengen en wat zich voordoet</p> <p>c) <i>Psychomotorisch</i>: zorgen voor verwerkingsmaterialen; organiseren bezoek aan museum of culturele instelling</p> <p>d) <i>Interactief</i>: leiden kringgesprekken over de verschillende geloofsrichtingen, opbrengsten activiteiten; samen onderzoek doen etc.</p>
---	---	---

Bronnenlijst

Literatuur:

- Achour**, Farouk (2004) , *Wij vertellen je het mooiste verhaal. Koranvertellingen*, Amsterdam: Bulaaq
- Akker**, Nico van den & Nissen, Peter (2007), *Wegen en dwarswegen. Tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*, Amsterdam, Boom, 3de druk
- Alii**, E.T. (2009) *Godsdienstpedagogiek. Dimensies en spanningsvelden*. Zoetermeer: Meinema
- Asperen**, Evelien van (2003), *Interculturele Communicatie en Ideologie*, Utrecht, Pharos
- Besten**, G.J. den e.a (2004) *Mens en medemens, geestelijke stromingen in onze samenleving*, Groningen
- Boelaars**, Bert (1997), *De kostbare mens. Inleiding tot het humanisme*. Amsterdam/Antwerpen: Arbeiderspers.
- Bron**, Jeroen (2006), *Een basis voor burgerschap. Een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Enschede: SLO
- Buitelaar**, Marjo (2002), *Ramadan. Sultan van alle maanden*. Amsterdam: Bulaaq
- Cohn-Sherbok**, Dan (2003), *Judaism: history, belief, and practice*, Londen, Routledge
- Echelon**, Stichting, *Verhalencarrousel*, Uitgeverij Damon
- Ehrlich**, Carl (2004), *Jodendom: oorsprong, geloof, gebruiken, heilige teksten, gewijde plaatsen*, Kerkdriel, Librero
- Fowler**, James W. (1981), *Stages of Faith*, San Francisco: Harper & Row.
- Hermans**, Chris (2001) *Katholiek basisonderwijs, Opleiding & identiteit*. Den Haag: ABKO
- Hermans**, Chris (2001). *Participerend leren. Grondslagen voor religieuze vorming in een globaliserende samenleving*. Budel: Damon.
- Jablonski**, Przemyslaw T (2005), *'It makes me think about...'* *Children's Understanding of Religious Language*. Nijmegen: wetenschappelijk proefschrift, Radboud Universiteit.
- Kronjee**, en Lampert (2006), "Leefstijlen en Zingeving", in: *Geloven in het Publieke Domein*, WRR, Amsterdam University Press, p. 171- 208
- Kroon**, Tom (2009), *De morele intuïtie van kinderen. Respect en verantwoordelijkheid, vrijheid en geweten*. Amsterdam: SWP-uitgevers
- McGrath**, Alister & Hoek, Jan (2008), *Handboek christelijk geloof*, Zoetermeer Boekencentrum
- Molen**, Janny van der (2007), *Over engelen, goden en helden. Verhalen uit de grote wereldreligies*. Ploegsma,
- Oudenhoven**, Jan Pieter van (2008), *Crossculturele psychologie. De zoektocht naar verschillen en overeenkomsten tussen culturen*. Bussum: uitgeverij Coutinho
- Overbeeke-Rippen**, Francien van (2008), *Ibrahiem en Abraham, Koran en Bijbel verteld voor kinderen*, Zoetermeer: Boekencentrum BV
- Raven**, Wim (1995), *Leidraad voor het leven. De tradities van de profeet Mohammed*. Amsterdam: Bulaaq
- Romiszwowski**, A.J. (1984), *Designing instructional systems, decision making in course planning and curriculum design*. Londen: Kogan Page, New York: Nichols Publishing
- Rodinson**, Maxime (2008), *Mohammed. Een biografie*. Amsterdam: Bulaaq
- Rijksen**, H. & van Heijst, A (1999), *Levensvragen in de hulpvraag. Een werkboek voor hulpverleners en pastores*, Budel: Damon B.V. Uitgeverij
- Schimmel**, Annemarie (2003), *Het islamitische jaar. Kalender en feesten*. Baarn: ten Have
- Stege**, Everard (2009); *Heb 't lef!*, TSE, Hengelo
- Vries**, Sj. de & de Vries S (2003), *Hindoeïsme voor beginners. Een heldere inleiding tot de oudste nog levende wereldgodsdienst*, Boekrij
- Wessels**, Anton (1986), *De Koran verstaan*. Kampen: uitgeverij Kok
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid** (WRR), *Geloven in het Publieke Domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam University Press, 2006